

„A téma az út mellett hevert...”

Egy vándorkiállítás háttéréről

Antoni Judit

80

Az országban járván, ásatásokon dolgozva és otthon, szűkebb környezetemben évek óta elszoruló szívvel figyelem, hogyan irtják az emberek a fákat: utamat gyakran szegélyezték pusztulásra ítélt fák tetemei. Indokmindig akadt, többnyire „földmunkák” gyűjtőnéven. Közeli szomszédjaim a kertjükben álló gyümölcsfákat (dió, mandula) azért tüntették el, mert „összel hullik a levele”, „nyáron túl nagy az árnyéka”, „kilóg az ága az útra”, vagy „keveset terem, és azt is elviszi a mókus”. Hasonló „észérvek” ellen nehéz védekezni, mert az ilyen gondolkodásbeli zavar ellen, mint tudjuk, nincs orvosság.

A tehetetlenség és az elkeseredés szülte az ötletet, mely *A sziklától a kőbaltáig – az erdőtől a sivatagig – Az ember hatása a klímaváltozásra az őskorban: egy eszköz története* című vándorkiállítás összeállításához és megrendezéséhez vezetett.

A kiállítás logója

A kiállítás előkészítése során arra a kérdésre kerestem a választ, vajon mikortól és hogyan vált az emberi faj ennyire érzéketlenné más élőlények iránt és ennyire felelőtlené saját utódaival szemben. Napjaink egyik legsúlyosabb problémája ugyanis a klímaváltozás: nem is annyira a pusztta ténye, hanem a sebessége miatt, amely nem teszi lehetővé a fajok fokozatos alkalmazkodását. Bolygónk éghajlata az évmilliók során – különböző természeti erők hatására – már több ízben megváltozott. Amit mostanában tapasztalunk, a jelenkori

globális klímaváltozás/felmelegedés (és ennek valamennyi kísérőjelensége), az első olyan esemény a Föld életében, amelyet már az ember tevékenysége is befolyásol. Az utolsó 150–200 évben az emberiség olyan mértékben alakította át a termé-

Pillanatkép a kiállításból

szetet, hogy a geológiai jelenkor e szakaszát új földtörténeti korszaknak (antropocén) nevezhetjük.

Alaposabban átgondolva a történeteket, azt látjuk, hogy az ember hatása környezetére a fa kivágására és felhasználására alkalmas (csiszolt) kőeszközök megjelenésével veszi kezdetét. Az emberi faj szükségleteihez igazodó természetalakítás vágya minden bizonnyal – talán az agresszióra és kisebb mértékben az együttműködésre való készséggel – fajunk kialakulásánál már jelen volt,

A kiállítás négy város múzeumának (Szekszárd, Százhalombatta, Debrecen, Szombathely) összefogásával jött létre, a battai „Matrica” Múzeum vezetőjének (dr. Vicsze Magdolna) szervezésében: a további vándoroltatás során is ők biztosítják a kiállítás logisztikai háttérét. Az anyagot az említettek kivül még hét múzeum és egyéb intézmény, illetve több magángyűjtő kölcsönözte, akiknek ezúttal is köszönöm a segítséget. A kísérszöveget és a táblák képeit az európai anyag esetében svájci, francia, német és olasz publikációkból készítettem: az első kiállítás (Szekszárd, 2016–2017) óta sikerült a tervezett leporelló kiadása is, amelyben a főbb tudnivalók is fellelhetők.

Néhány újkőkori nyelzési típus (rajz: Antoni)

csak az ehhez szükséges eszközöket kellett kitalálnia és tökéletesítenie az idők folyamán.

Mivel az őskorban (kb. Kr. e. 600.000 – kb. Kr. e. 10.000) használt pattintott kőeszközök nem voltak alkalmasak az átalakítást szolgáló legkártékonyabb tevékenységhez, az erdőirtáshoz, így az e célra kidolgozott csiszolt kőeszközök megjelenésére (újkőkor) tehetjük azt az időpontot, amikor e láncreakció-szerű folyamat „fejlődés” fedőnév alatt beindult.

Kiállításunk erről a korszakról, pontosabban az újkőkori eszköz-készítési technikákról, a csiszolt kőeszközök használatáról és ennek következményeiről szól.

Az újkőkor legfontosabb nyersanyaga a fa volt, s a fa feldolgozásához használt legfontosabb eszköz pe-

Pillanatkép a kiállításból

dig az új technikával készült csiszolt kőbalta. A hazai újkőkori kőeszközkészlet alapján a korszaknak nevet adó szerszámok „életének” szakaszait a nyersanyag beszerzésétől („szikla”) a kész, nyélbe illesztett eszköz („kőbalta”) használatának módjain keresztül mutatjuk be. A használat egyrészt a kőeszközökön található nyomok alapján rekonstruálható, másrészt a különböző európai ásatások hasonló korú, a szerves anyagokat is megőrző leletei segítségével szemléltethető.

A kőzetek csiszolással való megmunkálása révén addig feltáratlan nyersanyagforrások váltak elérhetővé. Ez egyben fajunk elterjedéséhez is hozzájárult: olyan területeket sikerült benépesítenünk, amelyeket korábban a megfelelő technika hiányában szinte lehetetlen volt. Az első fakitermelő és fafeldolgozó szerszámokkal végzett munka alakította ki a máig élő mesterségek jelentős részét.

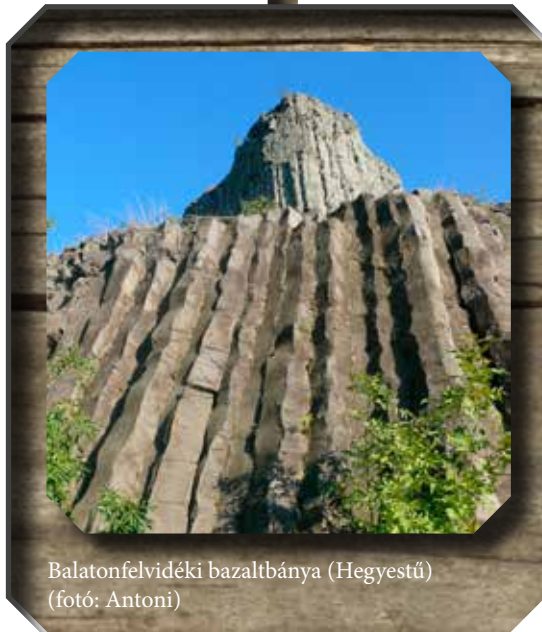
Európában az utolsó jégkorszak (Würm) megközelítőleg 12.000 évvel ezelőtt fejeződött be, és megkezdődött az az interglaciális (két jégkorszak közötti) szakasz, amelyben a hőmérséklet lassan felmelegedésnek indult, s amelyben jelenleg élünk. A nagy erdőségek a bennük lévő állat- és növényfajokkal együtt nagyjából 8000 évvel ezelőtt alakultak ki, a jégkorszak végét követően. Ez a korábbihoz képest pár fokkal melegebb és nedvesebb

időszak az emberi kultúrára is kedvezően hatott: a táplálék beszerzése egyszerűbbé vált, s ez magával

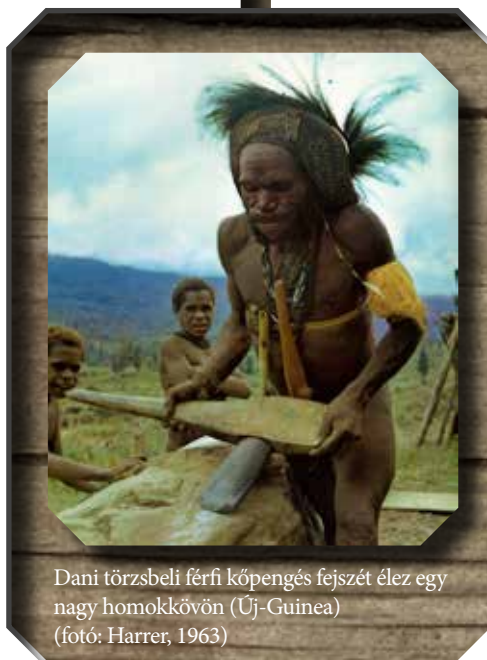
hozta a népesség számának növekedését. Az újkőkor „vívmányai”: a földművelés, mezőgazdaság, állattartás, letelepedett életmód és az ezzel járó építkezések, a kerámiakészítés és sok más mesterség kialakulása mind az erdők rovására történt.

Az újkőkor végére Európa egyes területein már be is fejeződött a folyamatos igényeket kielégítő erdőirtás, melynek során az ember a helyi növény- és állatvilág javát elpusztította vagy átalakította. Az erdőirtásból következő talajerózió, a talaj szerkezetének és minőségének negatív változása, a talaj vízháztartásának romlása, a vizek elapadása, a légkör szennyeződése, a hőmérséklet megváltozása, az erdő szélmozgást fékező hatásának megszűnése – hogy csak néhány példát soroljunk fel mai gondjainkból – mind ekkor kezdődtek.

Az építkezésekhez, szerszámkészítéshez, utakhoz, védművekhez, közlekedéshez, háztartási eszközökhöz, fegyverekhez, de főleg a tüzeléshez, illetve a tüzet igénylő mesterségekhez rengeteg fára volt szükség, egy-egy tevékenységhez gyakran csak néhány fafaj volt alkalmas. Közülük mutatunk be a tárgyakat kísérő tablókon néhányat (tölgy, bükk, kőris, fűzfa, tiszafa stb.) a belőlük készült tárgyak fotóival, ásatási

Balatonfelvidéki bazaltbánya (Hegyestű)
(fotó: Antoni)

Dani törzsbeli férfi kőpengés fejszét éléz egy nagy homokkövön (Új-Guinea)
(fotó: Harrer, 1963)

Minden új helyszínen, minden alkalommal rendezünk a helyi kollégák közreműködésével egy, a főkiállástól különálló, de azzal szerves egységben lévő kamarakiállítást is, amelyben az adott múzeumhoz tartozó, idevágó leletanyag szerepel.

felvételekkel.

Az európai újkőkor eszközkészítési technikáinak „élővé” varázslását francia kollégáink, Anne-Marie és Pierre Pétrequin kutatásainak köszönhetjük, akik 1984 és 1993 között több alkalommal gyűjtötték és dokumentálták Új-Guinea nyugati területének különböző nyersanyaglelőhelyein a „sziklából kőbaltává” alakulás folyamatát, olyan népek társaságában, akik akkor még rendelkeztek a készítéshez szükséges mesterségbeli és spirituális tudással, és akik még használták is az eszközöket. A tablók egy részén a nagylelkűen a rendelkezésünkre bocsátott fotókat, a vetítőkön pedig a kutatásokról szóló filmeket is láthatjuk.

Az európai és új-guineai kőeszközök társadalmi, gazdasági, vallási szerepének bemutatása, illetve a kőpengék „továbbélése”, másodlagos, az eredeti funkciótól eltérő használata szintén megjelenik a kiállításon. Külön

Újkőkori (vonaldíszes kerámia kultúrája) település földjeinek rekonstruált képe (F. Lüning)

egységet képeznek az átfúrt – általunk többnyire fegyverként vagy hatalmi jelvényként, esetleg ritkán, valamely szertartás során használt – tárgyak: fokosok, buzogányok, amelyek nem tarthatók fagegmunkáló eszközöknek. De nem maradtak ki azok a tárgyak sem, amelyeket kísérletképpen magunk készítettünk: félig kész vagy befejezett kő-

pengék, átfúrva vagy a fúrás kezdeti szakaszában, nyéllel vagy anélkül.

Jelenleg a veszprémi Laczkó Dezső Múzeum ad otthont az anyagnak, 2019 januárjától Kaposvárott, a Rippl-Rónai Múzeumban lesz látható, majd átlépve az országhatárt, a kiállítást bemutatjuk Marosvásárhelyen is.

A kőbaltá fém „leszármazottai” a bronzkortól, de főleg a vaskortól óriási pusztítás eszközeivé váltak a mohó és felelőtlen emberek kezében. A kiállítás mottója: „A népeket megelőzi az erdő, és követi a sivatag” (Chateaubriand) – arra hívja fel a figyelmet, hogy ideje lenne véget vetni a pusztításnak, és elgondolkodni azon, milyen jövő vár az utódainkra.

Elevala falu főutcája Port Moresby környékén (Új-Guinea) (fotó: Hurley, 1921)